
ՀԱՅ ԱՐՎԵՍՏԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌՈՒՄԻՆԻԱՅՈՒՄ

Ռումինիայի հայկական համայնքը հարյուրավոր տարիների հարուստ պատմություն ունի: Դարեր շարունակ մշակութային ասպարեզում հայերի այստեղ ծավալած ակնառու գործունեությունն անհետևանք չի անցել: Այդ մասին են վկայում թե գրավոր սկզբնաղբյուրները և թե Ռումինիայի ամբողջ տարածքով մեկ սփռված հայկական եկեղեցիներն ու վանքերը, կերպարվեստի ու կիրառական արվեստի նմուշները:

Հեռանալով պատմական հայրենիքից՝ հայերն իրենց հետ Ռումինիա են տարել հայ արվեստի բազմաթիվ նմուշներ՝ նկարագարդ ձեռագրեր, արծաթե իրեր, սրբապատկերներ, գորգեր, եկեղեցական հանդերձանքի նմուշներ: Հաստատվելով օտար հողի վրա՝ նրանք այնտեղ հիմնել են արվեստանոցներ՝ պահպանելով դարերից եկող ավանդույթները, ինչպես նաև փոխառել նոր միջավայրի մշակութային առանձնահատկությունները:

1927 թ. մի խումբ հայ մտավորականների նախաձեռնությամբ Բուխարեստում հայկական եկեղեցուն կից ստեղծվել է գրադարան, որի նպատակն էր ոչնչացումից փրկել և պահպանել հայկական համայնքին պատկանող ձեռագիր ու տպագիր գրքերը, հայոց պատմությանը, գրականությանը և արվեստին վերաբերող հայերեն և օտարալեզու հրատարակություններն ու արխիվային նյութերը, կաթողիկոսական կոնդակները, ինչպես նաև հնագույն արվեստի գործերը և հայկական արվեստին ու ազգագրությանը վերաբերող տարբեր նյութեր: Գրադարանին կից գործելու էր նաև թանգարան, որ ձևավորվել էր առաջին հերթին հայ հավաքորդների (Գրիգոր և Հրանտ Ավագյաններ, Գրիգորե Պուլուկլիու և այլք) նվիրատվությունների շնորհիվ:

Թանգարանը հարստացել է և ծաղկում ապրել հատկապես այն ժամանակ, երբ նշանավոր արևելագետ և հայագետ Հակոբ Սիրունին այն վերցրել է իր հոգածության ներքո: Մեծ գիտնականը կարողացել է Ռուման, Բակըու, Մուչավա, Բոտոշան, Յաշ, Ֆոքշան, Սիլիստրա և Կոնստանցա քաղաքներում գործող հայկական եկեղեցիներից հավաքել և Բուխարեստ բերել հին ձեռագրեր, գրքեր ու եկեղեցական արվեստի բազմաթիվ նմուշներ:

Աստիճանաբար հարստացող թանգարանն ու գրադարանն ունեին ինքնուրույն շենքի կարիք, ուստի 1942 թ. Սրբոց Հրեշտակապետաց եկեղեցու բակում Հովսեփ և Վիկտորիա Տուտյանների նվիրատվությամբ կառուցվել է Հայոց մշակութային տունը, որտեղ պետք է գործեին հայկական գրադարանն ու թանգարանը: 1940-ական թթ. երկրում առկա քաղաքական անբա-

րենպաստ իրավիճակի պատճառով թանգարանը դադարել է գործելուց, իսկ 1963 թ.՝ վերջնականապես փակվել է և վերաբացվել միայն 1987 թ.:

Բուխարեստի հայոց Սրբոց Հրեշտակապետաց եկեղեցուն կից գործող Տուսյան մշակույթի տունը Ռուսինիայում հայոց դարավոր ներկայության և մշակութային խոշոր ժառանգության խորհրդանիշն է, որտեղ ի մի են բերված ռուսինական հողի վրա հայկական հետքերի տարբեր վկայություններ:

Ներկայումս հայկական մշակութային ժառանգության պահպանումը ռուսինահայ համայնքի համար չափազանց կարևոր և կենսական հարցերից է: Գիտակցելով այս հիմնախնդրի էությունը՝ Տաթև եպիսկոպոս Հակոբյանը, ստանձնելով Ռուսինահայոց թեմի առաջնորդությունը, ձեռնամուխ եղավ տարածաշրջանում հայկական դարավոր ժառանգության պահպանման գործին: Իր հոգաձության տակ առնելով Ռուսինիայի զանազան հայկական եկեղեցիներում պահվող արվեստի գործերը՝ նա համագործակցելով ԵՊՀ հայ արվեստի պատմության և տեսության ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի ամբիոնի վարիչ, արվեստագիտության դոկտոր Լևոն Չուգասյանի հետ, ձեռնամուխ եղավ Բուխարեստի հայկական թանգարանում պահվող, ինչպես նաև երկրի տարբեր վայրերում գտնվող հայկական մշակութային վկայությունների ուսումնասիրության և պահպանման գործին:

Համագործակցությանը սկիզբ դրվեց 2012 թ. աշնանը, երբ ԵՊՀ հայ արվեստի պատմության և տեսության ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի ամբիոնի երիտասարդ դասախոսներ Նելլի Սմբատյանը և Մարիամ Վարդանյանը մեկնեցին Բուխարեստ՝ տեղի հայկական Սրբոց Հրեշտակապետաց եկեղեցու Տուսյան թանգարանում աշխատելու: Նելլի Սմբատյանը զբաղվում է հայկական եկեղեցական գործվածքի, իսկ Մարիամ Վարդանյանը՝ հայկական արծաթագործության ուսումնասիրությամբ: Այս հայրենանվեր գործին սիրով և մեծ պատրաստակամությամբ օժանդակեցին և մասնագետների առաջին այցի ճանապարհածախսը հոգացին ՀՀ մշակույթի ու սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարությունները:

Թանգարանում պահվում են եկեղեցական-ծիսական աշխարհիկ իրեր, որոնք հիմնականում պատկանել են Ռուսինիայի նշանավոր հայ ընտանիքներին: Դրանք երբևէ չեն ուսումնասիրվել և գիտական շրջանառության մեջ չեն դրվել, ուստի առաջին հերթին հարկ էր ձեռնամուխ լինել թանգարանային նմուշների գիտական մանրակրկիտ նկարագրությանը:

Այս այցելության ընթացքում կատարվեց շուրջ 100 արծաթե իրերի նկարագրություն՝ դրանց ստեղծման թվականի և տեղի հնարավորինս ճշգրտմամբ, մասնավորապես ուսումնասիրվեց 12 սկիհ, 12 մադգմա, 12 ձեռաց խաչ, 12 խորանի խաչ, հինգ գավաթ, 14 գդալ, մեկ կանացի պայուսակ, երկու գոտի, 11 ճարմանդ, չորս խնկաման, երկու լանջախաչ, վեց քշոց, մեկ մյուռոնաթափ աղավնի, չորս մասանց խաչ – պահարան, երկու մատանի:

Մինչև այժմ նկարագրված իրերի թվում ամենավաղ նմուշները վերաբերում են XVIII դարին՝ հինգ սկիհ, մեկ սեղանի խաչ, մեկ մասանց խաչ-պահարան: Դատելով գեղարվեստական և ոճական առանձնահատկություններից՝ այս իրերը պատրաստվել են Կ. Պոլսում. նմուշների թվագրության հնարավոր ժամանակաշրջանը հուշում են դրանց վրա առկա նվիրատական արձանագրությունները, որոնց շնորհիվ հավաքածուն ձեռք է բերում ոչ միայն գեղարվեստական, այլև կարևոր պատմական արժեք:

Նմուշների տեղագրման աշխարհագրությունը բավականին ընդարձակ է. հավաքածուն ներառում է ոչ միայն հայկական, այլև եվրոպական և ռուսական տարբեր դպրոցների նմուշներ (Վան, Մեքաստիա, Կ. Պոլիս, Մոսկվա, Թիֆլիս, Լվով, Վիեննա), կան նաև տեղական գործեր: Արժաթե իրերի թվում գերակշռում են Կ. Պոլսի և Վիեննայի արծաթագործական արվեստանոցներում պատրաստված գործերը:

Կ. Պոլսից է բերվել նաև եկեղեցական հագուստի և գործվածքի նմուշների մեծ մասը, կան իհարկե նաև տեղում՝ Ռումինիայում, ստեղծված նմուշներ: Թանգարանում պահվող նմուշներից առաջին անգամ մասնագիտական քննության ենթարկվեցին 16 վակաս, չորս խույր, 20 թագ, 13 փորուրար, հինգ արտախուրակ, վեց բազպան:

Ի տարբերություն արծաթե իրերի՝ գործվածքի դեպքում խիստ սակավ են նվիրատվական արձանագրությունները, և ստեղծման թվականն ու վայրը ճշգրտելու միակ հնարավոր միջոցը ոճական, գեղարվեստական առանձնահատկությունների քննությունն է, ինչպես նաև համեմատությունը տարբեր հավաքածուներում պահվող նույն ժամանակի այլ նմուշների հետ:

Հիշատակման են արժանի հատկապես հավաքածուի՝ բացառիկ նրբությամբ մշակված, շքեղ արծաթե մանրամասներով դրվագված, ինչպես նաև կիսաթանկարժեք քարերով ընդելուզված վակասներն ու թագերը, ասեղնագործական տարբեր տեխնիկաներով արված մետաքսաթել, ոսկեթել ու արծաթաթել գործվածքների նմուշները: Հավաքածուի մեջ առանձնանում են հանրահայտ Մլոցկի մետաքսե գոտիներից պահպանված կտորները:

Աշխատանքները շարունակվեցին 2013 թ. ամռանը: Այս անգամ Բուխարեստ մեկնեցին արդեն երեք մասնագետ, որոնց ճանապարհածախսն ամբողջովին հոգաց ՀՀ մշակույթի նախարար տիկին Հասմիկ Պողոսյանը: Երկրորդ այցելության ժամանակ աշխատանքային խմբում ընդգրկվեց նաև ԵՊՀ հայ արվեստի պատմության և տեսության ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի ամբիոնի դոցենտ, արվեստագիտության թեկնածու Սեյրանուշ Մանուկյանը, որը սկսեց թանգարանի սրբանկարների հավաքածուի ուսումնասիրության գործը: Այս ընթացքում նկարագրվեցին և ուսումնասիրվեցին թվով 24՝ XVII-XX դդ. սրբապատկեր-սրբանկարներ:

Մասնագիտական հիմնավոր համեմատությունների և վերլուծությունների համար ծագեց թանգարաններ և ռումինական տարբեր հուշարձաններ

այցելելու, մասնագիտական գրականությանը ծանոթանալու միջոցով ռումինական սրբապատկերի պատմությունն ու գեղարվեստական դպրոցների գործունեությունը ուսումնասիրելու անհրաժեշտությունը, որոնք հիմնականում երեքն են՝ Վալախիայի, Մոլդավիայի, Տրանսիլվանիայի: Այդ ուսումնասիրության հիման վրա հնարավոր եղավ տեղայնացնել և թվագրել թանգարանի սրբապատկերները: Դրանց մեծ մասը պատկանում է Մոլդավիայի ու Վալախիայի դպրոցներին, իսկ մեկը կրում է Տրանսիլվանիայի դպրոցի առանձնահատկությունները: Դրանցից շատերը կատարվել են ռումինահայ վարպետների կողմից, որոնք աշխատել են տեղական գեղարվեստական միջավայրում, ուստի հավատարիմ են մնացել վերջինիս ոճին և տեխնիկային: Հիշատակված սրբապատկերների թվում հարկ է առանձնացնել հատկապես սբ. Մինասի պատկերը: Դատելով ոճական առանձնահատկություններից՝ այն ստեղծվել է XVII դարում, իսկ XIX դարում դրա վրա ամրացվել է արծաթե շապիկ: Սակայն թվագրումը դեռևս վերջնական չէ, քանի որ ուսումնասիրությունը և պատկերի վերականգնումը շարունակվում են. չի բացառվում նաև, որ պատկերը նկարվել է արծաթե կազմի պատրաստման ժամանակաշրջանում: Սրբանկարներից չորսը նմանվում են Էջմիածնում պահվող օրինակներին:

Թանգարանի հավաքածուի մեջ կան մի քանի սրբանկարներ, որոնք կատարվել են կտավի վրա՝ եվրոպացի նկարիչների կողմից: Դրանցից ուշագրավ է հատկապես XVIII դարի գերմանացի անհայտ նկարչի վրձնի պատկանող՝ Հիսուսի գլուխը պատկերող էքսպրեսիվ աշխատանքը: Վերջինս մի քանի տարի առաջ վերանորոգվել է, որի հետևանքով նկարի մուգ խորքը կորցրել է իր բազմերանգությունը և դարձել սև, ինչը գեղանկարին պարզունակություն է հաղորդել:

XIX դարի վերջի և XX դարի սկզբի մի շարք սրբապատկերներ ունեն արծաթե ոսկեզօծ բարձրակարգ շապիկներ, որոնք կատարված են ավստրիացի և գերմանացի վարպետների կողմից թանկարժեք մետաղի մշակման տարբեր տեխնիկաներով:

Ընդհանուր առմամբ գերակշռում են հայկական թեմաներով սրբապատկերները՝ հայ սրբեր, Գրիգոր Լուսավորչի վարքը, Տրդատի դարձը ու թագավորական ընտանիքի մկրտությունը և այլն: Թանգարանի պահոցում պահվում են 100-ից ավելի սրբապատկերներ, որոնց ուսումնասիրությունը հնարավոր կլինի միայն բուժումից հետո, քանի որ դրանք «հիվանդ» են սնկերով և այլ մանրէներով ու կարիք ունեն լուրջ բուժման և վերականգնման:

Երկրորդ այցելության ժամանակ շարունակվեցին աշխատանքները թանգարանի գեղարվեստական մետաղի և գործվածքի արժեքավոր հավաքածուների ուսումնասիրության ուղղությամբ:

Առավել հետաքրքրական և ուշագրավ էր թանգարանում պահվող վեց մեծադիր վարագույրների ուսումնասիրությունը: Դրանք պատրաստվել են

Կ. Պոլսում և Թոքատում (Եվդոկիա) հայ վարպետների կողմից ու նվիրաբերվել Ռումինիայի տարբեր հայկական եկեղեցիների: Վարագույրները պատրաստված են դաջագարդման, և միայն մեկը՝ մումուկի¹ տեխնիկայով, և թվագրվում են XVIII-XIX դդ.: Գեղարվեստական հորինվածքով և կատարողական վարպետությամբ հատկապես առանձնանում է Գրիգոր Լուսավորչի կողմից թագավորական ընտանիքի մկրտության տեսարանը ներկայացնող՝ Կ. Պոլսում ստեղծված մեծադիր վարագույրը:

Վարագույրներից բացի՝ նկարագրվեցին և ուսումնասիրվեցին թանգարանում պահվող սկիհի և խորանի մեծ թվով ծածկոցները, շուրջառները, եկեղեցական հագուստի և գործվածքի այլ նմուշները:

Արծաթե իրերից հետազոտության ենթարկվեցին խորանի խաչերը, սափորները, սկուտեղները, հարսանեկան թագերը, որոնցից առավել հետաքրքիր էին XVIII դարում Պարսկաստանում և Լեհաստանում ստեղծված երկու սափորները, Կ. Պոլսում պատրաստված ասեղնագործ, մարգարտաշար ճարմանդը, ինչպես նաև հունական ծագում ունեցող փայտե փորագրագարդ ներդիրով խորանի խաչերը:

Այս անգամ գործողման մեկնած մասնագետներն աշխատեցին ոչ միայն Բուխարեստի հայկական թանգարանում, այլև երբեմնի հայաշատ Ֆոքշան, Տրոգու Օկնա, Սուչավա, Բոթոշան և Յաշ քաղաքների հայկական եկեղեցիներում, որտեղ պահվում են գեղանկարչական և կիրառական արվեստի բազմաթիվ նմուշներ:

Գիտնականների համատեղ նախաձեռնությունը նպատակ ունի ի վերջո հավաքելու, հաշվառելու, ուսումնասիրելու և գիտական շրջանառության մեջ դնելու Ռումինիայի ամբողջ տարածքով մեկ սփռված հայկական դարավոր գեղարվեստական ժառանգությունը: Կարևորվում են անհրաժեշտության դեպքում արվեստի նմուշների վերականգնումն ու պահպանման ավելի լավ պայմանների ապահովումը: Պետք է նշել, որ վերանորոգման կարիք ունեցող աշխատանքները քիչ չեն: Դրանք պահանջում են մեծ ծախսեր և բարձրակարգ մասնագետների միջամտություն:

Ռումինայում հայ արվեստի նմուշների ուսումնասիրության ուղղությամբ սկսված աշխատանքը մի նոր, յուրահատուկ ուղղվածություն ստացավ 2013 թ. ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության գիտության պետական կոմիտեի տրամադրած դրամաշնորհի միջոցով:

Նույն թվականի նոյեմբերին Լ. Չուգասցյանը վերոնշյալ դրամաշնորհի շրջանակներում գիտական այցով մեկնեց Ռումինիա՝ նպատակ ունենալով խորացնելու հայ-ռումինական պատմամշակութային հարաբերություններին

---

¹ Նախապես գործվածքի վրա կլոր զարդանախշերով մում էին հալում-կաթեցնում, ապա ծածկում ներկը չներծծող որևէ նյութով: Այնուհետև գործվածքը ընկղմում էին կապույտ ներկի մեջ: Ներկելուց հետո կտորը լվանում էին և մումը մաքրում, որից հետո կապույտ դաշտի վրա փայլում էին փոքրիկ, կլոր, ձերմակ նախշերից ստացված պատկերները:

վերաբերող գիտական համագործակցությունը և ուսումնասիրելու Ռումինիայի երբեմնի հայաբնակ շրջաններում պահպանված արվեստի ստեղծագործությունները: Այդ օրերին նա առիթ ունեցավ Բուխարեստի մի շարք կրթական և մշակութային հաստատություններում հանդես գալու հայ արվեստին վերաբերող դասախոսություններով:

Իր այցելության ընթացքում Լ. Չուգասզյանը եղավ նաև Ռումինիայի երբեմնի հայաշատ շրջաններից մեկում՝ Տրանսիլվանիայում, ծանոթացավ Գեռլա և Կլուժ-Նապոկա քաղաքներում պահվող հայ արվեստի քիչ հայտնի և չուսումնասիրված նմուշներին: Գործուղման ընթացքում նա կարողացավ ձեռք բերել կարևոր պայմանավորվածություններ, որոնց շնորհիվ ուսումնասիրող խմբի աշխատանքները մոտ ապագայում կշարունակվեն նաև Տրանսիլվանիայում:

Աշխատանքներն ավարտելուց հետո նախատեսվում է հրատարակել կատալոգ, որտեղ կներկայացվեն Ռումինիայում պահպանված հայ արվեստի գանձերը, ինչը կնպաստի այս երկրում հայկական դարավոր մշակույթի համընդհանուր ճանաչմանը:

Փաստորեն, 2012-2013 թթ. ընթացքում բավականին մեծ աշխատանք է իրականացվել ռումինահայերի գեղարվեստական պատմության քննության ուղղությամբ, սակայն անելիքներ դեռ շատ կան, քանի որ նյութի համակողմանի ու մասնագիտական ուսումնասիրությունը ժամանակ, միջոցներ և մեծ ջանքեր է պահանջում:

*ՆԵԼԼԻ ՄՄԲԱՏՅԱՆ,
ՄԱՐԻԱՄ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ*